

CÂM-I CEM-ÂYÎN'DE CEM SULTAN'IN TALİHSİZ HAYAT HİKÂYESİ VE YENİ ŞİİRLERİ

İdris KADIOĞLU*

Geliş Tarihi: Haziran, 2017

Kabul Tarihi: Kasım, 2017

Öz

Bu çalışmada, Bayatî'nin *Câm-ı Cem-âyîn* adlı eserindeki Cem Sultan'a ait hasb-i hâl türü şiirler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı eserden yola çıkarak şairin hayatı, kişiliği, şiirleri ve dönemi hakkında bilinmeyenleri ortaya koymaktır. Çalışma, Şehzâde Cem (ö. 900/1495) ve Hasan Bayatî (ö. 900/1495'te sağ) arasında Kâbe'de şiirle başlayan dostluğu; *Câm-ı Cem-âyîn* adlı eserin yazılış sebebi, konusu, önemi ve neşirini içermektedir. Bu çalışmayla, Cem'in Türkçe divanında yer almayan iki şiiri incelenmiş olup hem bu şiirlerden hem de Ali Emîrî'nin tespitlerinden yola çıkılarak Cem Sultan'a dair yeni bilgilere ulaşılmıştır. Türk-Osmanlı neslinin öz tarihçesi olan *Câm-ı Cem-âyîn*, Bayatî ve özellikle Cem Sultan'ın hayat ve kişiliğine dair önemli bilgiler içermesi bakımından oldukça önemli bir eserdir. Çalışma giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, *Câm-ı Cem-âyîn*'i eski harflerle neşreden Ali Emîrî'nin ön sözü ve eserin dibâcesindeki bilgiden hareketle eser ve müellifi hakkında bilgi verilmiş, sonra adı geçen eserin şekil, içerik ve yayın bilgisi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, iki farklı eserden Cem'in hayatına dair yeni bilgiler aktarılmış, Bayatî'nin Farsça bir gazeli ve bu gazele Cem Sultan tarafından yazılan Türkçe bir nazire gazel incelenmiştir. İkinci bölümde, *Câm-ı Cem-âyîn*'in hatime bölümünde yer alan ve çalışmamıza konu olan tarihî bir "tahmisnâme" şekil, içerik, dil ve anlatım özellikleri yönünden incelenmiştir. Hasb-i hâl türündeki bu önemli manzumenin tam metni, dil içi çevirisi ve notlarla birlikte verildikten sonra sonuç ve kaynakça yazımıyla çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cem Sultan, Hasan Bayatî, *Câm-ı Cem-âyîn*, Tahmisnâme, Ali Emîrî, Nevadir-i Eslaf.

THE UNLUCKY LIFE STORY OF CEM SULTAN IN CÂM-I CEM-ÂYÎN AND HIS NEW POEMS

Abstract

This study focuses on Cem Sultan's poems written in the tone of friendly chat included in the book *Câm-ı Cem-âyîn* by Bayatî. The study aims to reveal what is unknown about the poet's life, personality, poems and his era. This study is concerned with friendship between Prince Cem (date of death 900/1495) and Hasan Bayatî (date of death 900/1495 in life) which started in Kaaba, the reason why the book "Câm-ı Cem-âyîn" was written, its importance and publication. This current study analyses two poems of Cem Sultan which are not included in his Turkish Collection of Poems, and makes explorations about Cem Sultan by setting out from these two poems and from the findings obtained by Ali Emîrî. *Câm-ı Cem-âyîn*, a short history of

* Prof. Dr.; Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, ikadoglu@gmail.com.

Ottoman Turks lineage, is a very important work in that it includes information on Bayatî's and especially Cem Sultan's life and personality. The study consists of introduction, two chapters, conclusion and a chapter about bibliography. In the introduction part the preface written by Ali Emîrî, information about the work based on the preface, and about the author is presented and then information on the form, content and publication of the book is offered. In Chapter One information about Cem Sultan's life is given based on two different studies, and a lyric poem (gazal) written by Bayatî in Persian language and a poem written by Cem Sultan in parallel to Bayatî's gazal in Turkish language (nazire gazal) are also analysed in this chapter. In Chapter Two a historical "tahmisnâme", which is included in the epilogue of *Câm-ı Cem-âyîn* and which is the subject matter of this study is analysed in terms of form, content, and linguistic and stylistic properties. Having paraphrased the full text of this important poem- which is in the tone of friendly chat- with explanatory notes, the book reaches the conclusion and ends with bibliography giving references.

Keywords: Cem Sultan, Hasan Bayati, *Cam-ı Cem-ayin*, Tahmisname, Ali Emiri, Nevadir-i Eslaf.

Giriş

Câm-ı Cem-âyîn, Hasan b. Mahmûd el-Bayatî'nin kaleme aldığı bir Osmanlı silsilenâmesidir. Osmanoğulları şeceresini *Oğuznâme*'ye göre Gün Han silsilesinden Nuh peygambere, ondan insanlığın atası Hz. Adem'e dayandıran bu eser, bir hafta gibi kısa bir sürede Şehzâde Cem'in isteği üzere Kâbe'de kaleme alınmıştır. Eserin asıl nüshasından istinsah ettiği nüshayı esas alarak ve haşiyeler eklemek suretiyle eski harflerle neşreden Ali Emîrî, bu neşrin ön sözünde eser ve müellifi hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. "Yanya ve İşkodra vilâyetleri mâliye müfettişliğinde bulunduğum esnâda 1314/1897 senesinde Yanya vilâyetine mülhak Ergüri sancağında ka'în Delvine kazasına uğramıştım. Nefs-i Delvine kasabasında kadîm bir hatt ile *Câm-ı Cem-âyîn* namıyla selâtîn-i celîlü's-şân-ı Osmâniyye'niñ âbâ ve ecdâdı hakkında bir silsilenâmeye tesâdüf eyledim." diyen Emîrî, bu eserin 1897'de Yanya ve İşkodra maliye müfettişi iken eline ulaştığını belirtmektedir.

Mukaddimesinden, Tebrîz'de Dede Ömer Rûşenî hazretlerinin hulefâsından, Türküñ kabâ'il-i kadîmesinden Bayat kabîlesine mensûb "Hasan bin Mahmûd Bayatî" nâmında bir zât tarafından *Oğuznâmeden* nakl ile 886/1488 senesinde Hacc-ı şerifte bulunan Ebû'l-feth Sultân Mehemed Hân gâzî hazretlerinin mahdûm-ı 'âlîleri "Şehzâde Cem" hazretlerinin emriyle yazıldığı ve tamâmiyle mutâla'a edildiğinde kıymetdâr ve nâ-dîde bir eser olduğu anlaşılmağa derhâl istinsah olunmuş idi.

diyerek Cem Sultan'ın Bayatî'ye Kâbe'de yazdırdığı bu eseri hemen istinsah ettiğini belirten Emîrî, kayıp *Oğuznâme* ve onun muhtasarı olan nâ-dîde eserin muhtevasına dair ön sözde geniş malumat vermektedir. "...ve ondan mukaddem Âl-i 'Osmân silsilesinden bahs eden bir târihimiz henüz görülmemiştir" dedikten sonra dönemin önemli tarihçilerinden Necip Asım'ın kayıp *Oğuzname* ve özeti *Câm-ı Cem-âyîn* hakkındaki şu değerlendirmesini dipnotta nakleder.

...Bu kitâb el-ân mevcûd olmayıp ba'zı parçaları târîhlerde iktibâs edilmiştir. Yalnız Hasan bin Mahmûd el-Bayatî nâm kimseniñ Selâtîn-i 'Osmâniyyeniñ ecdâdı hakkına bu kitaptan istinbâten yazdığını beyân eylediği Câm-ı Cem-âyîn yahût Silsilenâme-i 'Osmânî nâm risâleniñ bir sûret-i müstensihası erbâb-ı fazl u kemâlden 'Alî Emîrî efendi hazretleri nezdinde mahfûz bulunmaktadır ki me'hazlarımızdan ma'dûddur." Ali Emîrî, Bayatî'nin tarih ve ensâb ilminde uzman bir âlim olduğunu işaret etmekte ve "Müşârûnileyhiñ Hicâz'a 'azîmeti sırada Şehzâde Cem hazretlerine tesâdüf edeceği ve onuñ emriyle böyle bir kitâb yazacağı ma'lûmu olmadığı halde Oğuznâme'yi ve ihtimâl ki daha sâ'ir kitâbları Hicâz'a kadar nezdinde beraber götürmesi bu 'ilme olan 'aşk-ı intisâbınıñ derecât-ı fâ'ikasını irâ'e edecek delâ'il-i vâzihadandır.

Bu bilgiden, Bayatî'nin silsilename türünde *Oğuznâme*'den başka önemli kitaplara da sahip olabileceği anlaşılmaktadır. Cem hakkında, "Şehzâde Cem ki Fârisî, Türkî iki kıt'a Dîvân sâhibi ve Cemşîd ü Hürşîd gibi eserler mü'ellifi ve cenâb-ı Fâtîh-i zî-şân gibi bir şehr-yâr-ı 'âlinin şehzâde-i edîbidir" şeklindeki ifadelerle onun edebî kişiliğine dikkat çekmekte ve Şehzâde'nin emriyle yazılmış olmasının bu kitabın kıymetini daha da arttırdığını ifade etmektedir. Şimdiye kadar istifadeye sunulmamış olan böyle kıymetli bir eserin neşrinin kendisine nasip olduğu için Allah'a şükreden Emîrî, eseri asıl nüshadan istinsah ettiğini ve gerekli yerlere haşiyeler eklemek suretiyle neşrettiğini belirtmektedir. *Câm-ı Cem-âyîn*, *Nevâdir-i Eslâf*¹ külliyyatının beşinci risalesi olarak Ali Emîrî tarafından 1331'de neşredilmiştir.² Bayatî, *Câm-ı Cem-âyîn*'in dîbâcesinde kendisi hakkında kısmî, eserin yazılış sebebi ve önemi hakkında detaylı bilgi vermiştir. Verilen bu bilgiler, *DİA Câm-ı Cem-âyîn* maddesinde şöyle özetlenmiştir:

Müellif hakkında çok az bilgi vardır. Eserinden anlaşıldığına göre Oğuzlar'ın Bayat boyundan olup uzun süre Tebriz'deki Dede Ömer Rûşenî Dergâhı'nda bulunmuş, 886 (1482) yılında Şam hacılarıyla birlikte Hicaz'a gitmiş, orada yazdığı bir Farsça gazel münasebetiyle Şehzâde Cem'le tanışmıştır. Adını bu Şehzâdeden alan *Câm-ı Cem-âyîn*, müellifin yanında bulunduğunu söylediği bir "Oğuznâme"den Cem Sultan'ın emriyle özetlenmiş ve ona ithaf edilmiştir. Eserde Osmanoğulları'nın ataları ve Kayı boyunun ileri gelenlerinden söz edilmiş, Osmanlı padişahlarının şeceresi efsanevî bir şekilde Hz. Âdem'e kadar götürülmüştür. Müellif, Cem Sultan'ın Mısır'a dönmek üzere olmasından dolayı eserini bir hafta gibi çok kısa bir sürede tamamladığını belirtmektedir. Daha sonra Mısır'a giden Bayatî Hasan, orada iken Cem'in Roma'da başına gelenleri öğrenmiş ve *Câm-ı Cem-âyîn*'i tekrar ele alarak bazı ilâvelerde bulunmuştur. Günümüze

¹*Nevâdir-i Eslâf* külliyyatı içinde Ali Emîrî'nin neşrettiği risaleler şunlardır: Gıyaseddin Nakkaş, *Acâibü'l-letâif* (İst.1331, Haz. Mutlu, B. 2013); Gıyaseddin Nakkaş, *Nizâmü'd-düvel* (İst.1331); Ferdi Katip, *Mardin Mülûk-ı Artûkiyye Tarihi ve sâir Vesîka-i Mühimme* (İst.1331); Mahmud Bayatî, *Câm-ı Cem-âyîn* (İst.1331); Lütfî Paşa, *Asafnâme* (İst.1326, Haz. Uğur, A. 1982)

² Geniş bilgi için bk. Ali Emîrî, 1331/1913: 2-7.

eserin her iki şekli de intikal etmiştir. *Behcetü't-tevârih* müellifi Şükrullah da Osmanlı silsilesini bir “Oğuznâme”den almıştı. İlk Osmanlı tarihlerinin verdiği silsilenâmelerde Osmanlılar’ın Mâverâünnehir’den geldikleri belirtilir, ancak bu bilginin kaynakları gösterilmez. Daha sonraki silsilenâmeler ise genellikle Âşıkpaşazâde’nin *Tevârih-i Âl-i Osmân*’ı, Neşri’nin *Cihannümâ*’sı ve İdrîs-i Bitlisi’nin *Heşt Bihişt*’indeki listelere dayanır. *Câm-ı Cem-âyin*’i adı geçen tarihçiler gibi II. Bayezid zamanında yazmış olan Bayatî Hasan eserini onlardan önce bitirmiştir. Bu sebeple eser bilinen en eski silsilenâmedir. Ayrıca kaynağının *Oğuznâme* olduğunu belirtmesi, mahiyeti henüz bilinmeyen Türk tarihinin bu en eski kaynağından Şükrullah’ın *Behcetü't-tevârih*’i dışında nakillerde bulunan bir başka eserin mevcut olmayışı, *Câm-ı Cem-âyin*’in değerini daha da arttırmaktadır. Müellif kendi zamanına kadar gelen Osmanlı padişahlarının her birinin ismini, bu isimlerin mânalarını, her padişahın şahsiyetini açıkladığı gibi peygamberlerden, halifelerden, ünlü hükümdarlardan da söz eder. Bayatî Hasan’ın özellikle ensâb ve tarih ilminde geniş bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır (Özcan, 1993: 43).

Eser, 1993 yılına kadar biri eski harflerle, diğeri sadeleştirilerek iki defa neşredilmiştir.

Câm-ı Cem-âyin’in ilk neşri Ali Emîri tarafından *Nevâdir-i Eslâf* Külliyyatının beşinci kitabı olarak yapılmış (1331), daha sonra Fahrettin Kırzioğlu eseri sadeleştirerek Nihal Atsız’ın *Osmanlı Tarihleri* serisi arasında yayımlamıştır (1949). Ali Emîri neşri, nâşirin Yanya vilâyetinin Delvine kazasında 1896’da bulduğu, 1005 (1596) yılında müellif nüshasından istinsah edilen bir yazmaya dayanmaktadır. Kırzioğlu’nun neşrinde ise yine Ali Emîri tarafından daha sonra bulunan, Millet Kütüphanesi’nde kayıtlı (Tarih, nr. 203), 1008 (1599) yılında istinsah edilmiş başka bir nüsha esas alınmıştır (Özcan, 1993: 43).

Eserin neşri hakkında, son zamanda yapılmış kapsamlı bir çalışmadan bahsedilmekte ancak, internet kaynağında ne eserin adı ne de yayın evine dair bilgi bulunmaktadır.

Yakın zamana kadar yegâne nüshası Ali Emîri nüshasından ibaret sanılan eserin, Hakan Yılmaz tarafından yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde yapılan araştırmalar neticesinde 4 nüshası daha bulunduğu tespit edilmiş ve mevcut 5 nüsha karşılaştırılarak, Ali Emîri ve Nuruosmaniye nüshalarının tıpkıbasımı ile birlikte transkripsiyonlu olarak neşredilmiştir. (İstanbul, 2007.) Bu neşrin giriş kısmında, diğer Osmanlı kaynaklarında yer alan *Oğuz-name* kaynaklı bilgiler ayrıntılı olarak incelenmiş (*Bk. a.g.e.*, Giriş, s. XI-XXIV.) ve ayrıca metin kısmında *Cam-ı Cem-âyin*’deki bilgilerle karşılaştırılarak malumat tenkidi verilmiştir (Hasan bin Mahmud el-Bayatî, ET, 05.05.2017).

1. *Câm-ı Cem-âyîn ve Cevâhirü'l-Mülûk*'te Cem Sultan

Bayatî, hem *Câm-ı Cem-âyîn*'in dibacesinde hem de “Bâyezîd Hân-ı Velî” maddesinde Şehzade Cem'in çalkantılı hayatından önemli kesitler sunmakta ve onun 886/1482'den ölüm tarihi olan 900/1495 yılına kadarki sergüzeşt-i hâlini özetlemektedir. Bâyezîd Hân-ı Velî biyografisinde II. Bayezid'den çok, kardeşi Cem'in hayat hikâyesi anlatılmaktadır.

Bâyezîd Hân-ı Velî : *Vilâdet-i şerîfleri sekiz yüz elli bir (851/1448) şuhûrunda vâkı' olup cülûs-u hümayûnları sekiz yüz seksan altıda (886/1482) müyesser olup ba'de'l-cülûs hemen tevakkuf etmeyip varıp karındaşı Cem Sultânla Bursa kurbunda olan Yeñişehir ovasında ceng olup ve Sultan Cem mağlup olmakla kaçıp sancağı olan Konya'ya erişip andan vâlideleriyle bile kaçıp Mısır'a gelip ve zikr olunan senede hacc-ı şerîf edâsında Ka'be-i mu'azzamada sâbika-i sâlîfe üzre hâk-pâyilerine rûy-mâl olup bu cerîde tahrîrine bâ'is düştü ki, zikr olunmuştur. Ba'dehû bu bendeleri bir kaç yıl anda i'tikâf-ı seyr-i bilâd ihtiyâr edip müşârün-ileyh Şehzâde 'ale'l-isti'câl dönüp Mısır'a varıp ve Kayıt Bay'dan yardım istemegin Şam ve Halep leşkerin bile koşup sene sekiz yüz seksan yedi (887/1483) muharreminin evâhirinde çıkıp anlar ile 'azm-i Rûm edip ve Konya'dan geçip Engûri etrâfına erişmeden tekrâr şikest bulup kaçıp İtalya'dan gemi ile Mısır'a yol bulmayıp Rodos'a düşüp giriftâr olıcak andan Rodos hâkimi Magalmalyestori-nâm pelîdin Rîm Papa yakasında olan karındaşı mütemekkin olduğu yurt ocağında bir muhkem kal'a yaptırıp ve Şehzâdeyi anda kalyon ile gönderip bir kaç yıl hapsettirip soñra Rîm Papa'ya verip ol dahı merg olup yerine kardinal, Rîm Papa oldukta Françe kralı varıp harben Şehzâdeyi alıp ordusunda bir berber dilberîñ tîg-ı zehr-âlûdiyle şehîd olduğu meşhûrdur. Ve tâbût-ı pür-nûrları getirilip Bursa'da Murâdiye türbesinde defn olunmuştur ki dibâcede dahı işâret olundu. (Ali Emîrî, 1331/1913: 48-49)*

Bayatî, arkadaşı ve dostu Cem Sultan'ın ölüm haberini Mısır'da almış ve onun ölümüne tarih düşürmüştür. Cem'in ölümüne tarih düşürülmesi ve hayatına dair önemli kesitler sunan tahmisnâmenin de içinde bulunduğu *Câm-ı Cem-âyîn*'in bir nüshasının Cami-i Ezher kütüphanesine konulma hikâyesi, eserin dîbâcesinde anlatılır.

Ve çün sa'âdet ile 'ale't-ta'cîl Mısır'a mürâca'at buyurdılar. Duâ-gûyları birkaç yıldan soñra geri Mısır'a varup ol kerimü's-şân ile hacc-ı şerîfde mülâkât olunan mahrem ağalarından Selmân Ağa ki vâlide-i mu'azzamaları hizmetinde idi, görüp tefakkut-ı ahvâl olundukda, “Cem câmını sımışdı Rîm Papa hâ'in-i şûm / Olmuşdı şehd-i ömri zehr-i ecelle zakkûm” ve ıztırâbı ekser vehm ü zandan olmagın târîh-i helâkı “inne eksere'z-zann” vâkı' oldu. Yani harf-i “zı” ki dokuz yüz-i hicriyye (900/1495)³ idi. Ve

³ “Roma'nın uğursuz hain Papası Cem'in kadehini kırmıştı. Yani tatlı ömrü ecel zehriyle acılaşıyordu.” Anlamına gelebilecek beyitten sonra Bayatî, hem “zakkûm” hem de “inne eksere'z-zann” (Sıkıntının çoğu vehim ve zandır)

çün Ağa-yı merkûm harîm-i 'izzetle Rûm'a varmak muhtemel idi. Ba'zı **hasb-i hâl** manzûmelerin hâl-i hayâtında vâlideleri hazretlerine irsâl kılmışlar idi. Bu dâ'îlerine erişdikde tahmis kılınup ve hâtimedede yazılup bir nüshası dahi Câmî-i Ezher kütüphanesinde konuldu ki merhûmuñ ahvâline müzekkir düşüp bâ'is-i hayr-du'a olâ -ve bi'llâhi't-tevfîk- (Ali Emîrî, 1331/1913: 12).

Cevâhirü'l-Mülûk adlı eserinin mensur mukaddimesinde Ali Emîrî, Türk dili ve edebiyatının yüksek seviyeye ulaşmasında Osmanlı padişahlarının rolüne dikkat çekmektedir. "Selâtn-i celîle-i 'Osmâniyye'niñ (Osmanlının kudretli sultanları) her biri bir edîb-i 'âlî-kadr (yüksek seviyede edebiyatçı) olmakla berâber ulemâ ve fuzalâ ve üdebâyı himâye-i şâhânelerine (padişah himayesi) alarak bizzat teşvîkât-ı mükemmele (mükemmel teşvikler) icrâ eylemeleri hasebiyle lisân-ı edebîmiz (edebî dil) bugünkü gördüğümüz derecâta (derecelere) vâsıl olmuştur (ulaşmıştır)." (Kadioğlu vd., 2013: 61)

Adlî mahlasıyla şiirler yazan Sultân Bâyezîd, kendisiyle ömür boyu taht kavgası sürdüren kardeşi Cem'e "ez-ân Sultân Bâyezîd" başlıklı bir kıta yazmış, onu eleştirdiği bu şiirin mısralarını Ali Emîrî tahmis etmiş ve biri sekiz diğeri yedi bendli bu tahmisleri *Cevâhirü'l-Mülûk* adlı eserinde yayımlamıştır. Bu tahminin konumuzla ilgili olan ikinci bendinde "Hilafet tahtı bu pâdişâha yani Bâyezîd'e nasip olduğunda, Sultân Cem itaat yüzü göstermedi. Ağabeyi de Cem'e şu beyt ile nasihatlerde bulundu: Nasip dağıtıldığı gün bize devlet yani saltanat kısmet olmuş, takdire niçin rıza göstermiyorsun, bunun sebebi nedir?" denilmekte, Sultan Bâyezîd ve Cem arasındaki taht mücadelesine işaret edilmektedir. Adlî'nin bir beyti ve Emîrî'nin ona yazdığı tahminin bir bendi şöyledir:

"Oldukda nasîbi bu şehîñ taht-ı hilâfet
Göstermedi Sultân Cem aña rûy-ı itâ'at
Kıldı Cem'e bu beyt ile ol şâh nasîhat
Çün rûz-ı ezeli kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rızâ vermeyesin buña sebep ne"⁴ (Ali Emîrî, 1319/1901: 16; Kadioğlu vd., 2013: 107)

2. Kâbe'de Başlayan Bayatî-Şehzâde Cem Dostluğu

Hasan b. Mahmûd el-Bayatî, 886 (1481) yılında Şam hacılarıyla birlikte Hicaz'a gitmiş, orada yazdığı bir Farsça gazel münasebetiyle Şehzâde Cem'le tanışmıştır. Bu gazelin kendi ruh hâlini yansıttığını düşünen Cem, iki beyit ilavesiyle Bayatî'nin gazeline yedi beyitlik Türkçe bir

ifadesindeki "zı" harfinin Cem'in ölüm tarihi olan (900/1495)'e tekabül ettiğini kaydetmektedir. Ayrıca bu beyitte Cem'in Papa tarafından zehirlendiği de ima edilmektedir. (bk. Ali Emîrî, 1331/1913: 12)

⁴ Emîrî tarafından tahmis edilen kıta Adlî Dîvânı'nda şöyledir:

"Çün rûz-ı ezeli kısmet olmuş bize devlet
Takdire rızâ vermeyesün buña sebep ne
Haccü'l-Harameynem diyüben da'vî kılursun
Bu saltanat-ı dünyeye bunca taleb ne" (bk. Bayram, 2008: 353)

nazire yazmıştır. Bu müşaare neticesinde aralarında dostane bir yakınlaşma olmuş ve adını Cem Sultan'dan alan *Câm-ı Cem-âyîn* adlı eser ortaya çıkmıştır. Bu eseri Bayatî, yanında bulunduğunu söylediği bir “Oğuznâme”den Cem’in isteğiyle bir hafta gibi kısa bir sürede özetleyerek yazmış ve ona ithaf etmiştir. Cem’in Hicaz’dan ayrılıp Mısır’a gitmesiyle Kâbe’de başlayan kısa süreli sıkı ilişki, Cem’in gıyabında devam etmiştir. Daha sonra Mısır’a giden Bayatî, orada iken Cem’in Roma’da başına gelenleri öğrenmiş ve *Câm-ı Cem-âyîn*’i tekrar ele alarak bazı ilâvelerde bulunmuştur. Cem’in hasb-i hâl türündeki uzun bir şiirini de tahmis ederek bu eserin hatimesine eklemiştir.

3. Bayatî’nin Farsça Bir Gazeli

Hasan b. Mahmûd el-Bayatî’nin *Câm-ı Cem-âyîn* (t.t. 886/1481) adlı eserini *Câm-ı Cem-âyîn İsmiyle Silsilenâme-i Selâtîn-i Osmâniyye* (nşr. 1331/1913) adıyla neşreden Ali Emîrî (ö.1924), eserin dibâcesindeki bir dipnotta: “Bu kıymetdâr gazel nezdimizde mevcûd ve kadîm bir hatt ile muharrer olan “Dîvân-ı Cem”de yoktur. Hasan bin Mahmûd Bayatî hazretleri mühim bir şehzâdemiziñ böyle nâ-dîde bir gazelini bize keşf ve irâ’e ve yâdigâr olarak ihdâ ettiğinden de sa’yi meşkûrdur” (1331/1913: 11) diyerek Şehzâde Cem (ö.1495)’in divanında olmayan “nâ-dîde” bir gazele dikkat çekmektedir. Ersoylu (1998) tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı*⁵ adlı çalışmada bu gazel yoktur. Yaptığımız araştırmada, Şeh-zade Cem’in “Her çend âdemî zâd olmaz cihânda bî-gam/ Gam soñu şâdlıktır ey dil darılma epsem” matlalı bu gazelinin, Bayatî’nin “Dârem dilî çi sân dil memlû zi-mihnet ü gam/ Ârî zi-gam tehî nîst yek lahza nesl-i âdem” matlalı beş beyitlik Farsça gazeline aynı vezin ve kafiyede, Türkçe yazılmış bir nazire olduğunu tespit ettik. *Câm-ı Cem-âyîn*’in Dibâcesi’nde yer alan Bayatî’nin Farsça gazelini tercümesiyle ve Cem’in ona yazdığı Türkçe gazeli dil içi çevirileriyle birlikte sunuyoruz:

“...*Ve ba’d çün bu hakîr-i kesîrî-t-taksîr “Hasan bin Mahmûd el-Bayatî” ki asl ve nesebi Oğuz neslinden Bayat silsilesinden olup hazret-i kutbu’l-ârifîn Sultân Dede ‘Ömer Rûşenî -kuddise sirruhu’l-‘azîz-hazretleriniñ âsitânelerinde nice zamân çârûbkeşlik edip hüsni icâzet-i ‘aliyyeleriyle sene 886/1482 beyninde huccâc-ı Dımışk ile ziyâret-i Ka’be-i mu’azzamaya varıp ittifâk ol makâm-ı safâda hasb-i hâle göre vürûd bulan gazel*⁶ :

⁵ Bu neşir hakkında Mehmet Kalpaklı, “Bahtsız Şehzâde’nin Bahtsız Divan’ı: ‘Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı Neşri Üzerine Notlar” adlı makalesinde şöyle der: “Sonuç olarak, Doç.Dr. İ. Halil Ersoylu tarafından önce Doktora Tezi daha sonra “vülgarize bir neşir” en son da Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yer alan ve bilimsel bir çalışmayla hazırlanan *Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı* adlı eser maalesef bir bilim adamından beklenen titizlik ve bilgi birikimi ile hazırlanmamıştır.” (1999: 44)

⁶ *Câm-ı Cem-âyîn*’in Dibâcesi’nde Bayatî, hem hayatına dair kesitler hem de metnini verdiğimiz Farsça gazele dair önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre; Asıl adı Hasan b. Mahmud, lakabı ve mahlası ise Bayatî’dir. Aslen ve neseben Oğuz Türklerinin Bayat boyuna mensup olup, Dede Ömer Rûşenî (ö.1487) dergâhında uzun süre hizmet etmiş, ondan feyz alarak tekâmül etmiş, icazet aldıktan sonra da 886/1482’de Şam hacılarıyla birlikte Hicaz’a

1. Dârem dilî çi sân dil memlû zi-mihnet ü gam*
Ârî zi-gam tehî nîst yek lahza nesl-i âdem⁷
2. Men der-gamem ki âyâ haccem Hudâ pezîruft
Dil Ka'be rûh hâcî sa'y ü safâ şî'ârem⁸
3. Hâtır-şikestegân-râ sâzed be-cilve âbâd
B'enger be-beyt-i ma'mûr men hod haber ne-dârem⁹
4. Reddeş ne'ûzubi'llâh makbûliyeş sa'âdet
Bâşed be-nâz ü 'işve redd ü kabûl-i yârem¹⁰
5. Düşîne çûn şinîdî âvâze-i "ecîbû"
Huşdâr ey "Bayatî" bâlâ girift kârem¹¹ (Ali Emîrî, 1331/1913: 11)

4. Farsça Gazele Cem'in Türkçe Nazîresi

Bazı dostları Bayatî'nin bu Farsça gazelini istinsah etmiş, bir nüshası o sırada Mısır üzerinden hacca giden Osmanlı hanedanından Şehzâde Cem'in eline geçmiştir. Kendi ruh hâline oldukça uygun düşen bu gazeli hemen tanzîr eden Cem, bu nazîreyi Bayatî'ye ulaştırmıştır. "*Ve ba'zı ahhâb yazınmakla ol esnâda Mısır semtinden hâcc-ı şerîfe gelüp müşerref olan sülâle-i âl-i 'Osmân'dan "Sultân Cem" -tâbe serâhu- hazretlerine dahi irişüp Türkî tetabbu' idinüp bu fakîre irsâl buyurmışlardı.*" Nazîre¹²:

1. Her çend âdemî zâd olmaz cihânda bî-gam*
Gam soñı şâdlıkdur ey dil darılma epsem¹³
2. Sultânlık olmaz ise dervîşlik de hoşdur
Gör nice terk idindi taht ile tâcî Edhem¹⁴
3. Olsañ şehenşeh-i Rûm olmazdı hac nasîbüñ
Biñ şükr oldı rûzî bu devlet-i mu'azzam¹⁵
4. Mahrem şî'ârî "mûtû min kabli en temûtû"
İhrâm ile bürünüp n'ola kefen giyinsem¹⁶
5. Dil Ka'be çeşm ü ebrû kapıları bi'aynih
Müjgân misâl-i huccâc gözyaşı reşk-i zemzem¹⁷

gitmiştir. Orada Şehzâde Cem'in dikkatini çekmiş ve aralarında sarsılmaz bir dostluk başlamasına vesile olan hasb-i hâl türündeki beş beyitlik bu gazeli yazıvermiştir.

* Vezin: —•/—•—•/—•/—•—• (—•—•/—•—•/—•—•)

⁷ "Sıkıntı ve gamla dolu bir gönlüm var. İnsanoğlu bir an bile gamdan uzak değildir."

⁸ "Acaba Allah hakkımı kabul etti mi?" diye endişelenmekteyim. (Oysa) gönül Ka'be, ruh hacı, sa'y ve safâ şiarımdır."

⁹ "Gönlü kırıkları cilvesiyle mutlu eden beyt-i ma'mûr (Ka'be)'a bak. Benimse (ondan) haberim bile yok!"

¹⁰ "Reddinden Allah'a sığınırız, makbuliyeti ise saadettir. Yârimin red ve kabûlü naz ve işveye bağlıdır."

¹¹ "Ey Bayatî! Dün gece "icabet ediniz" sesini işittin. O sese kulak ver, elini kaldır ve duaya başla."

¹² "**Bu kıymetdâr gazel nezdimizde mevcûd ve kadîm bir hatt ile muharrer olan "Dîvân-ı Cem"de yoktur. Hasan bin Mahmûd Bayatî hazretleri mühim bir şehzâdemiziñ böyle nâ-dîde bir gazelini bize keşf ve ira'e ve yâdigâr olarak ihdâ ettiğinden de sa'yi meşkûrdur.**" (Ali Emîrî, 1331/1913: 11)

* Vezin: —•/—•—•/—•/—•—• (—•—•/—•—•/—•—•)

¹³ "Her ne kadar insanoğlu dünyada gamsız olmaz. Ey gönül, şikâyet etme, sus; gamın sonu elbette mutluluktur."

¹⁴ "Sultanlık olmazsa dervîşlik de hoştur. İbrahim Edhem (ö.162/779) hazretlerinin tac ile tahtı nasıl terk ettiğini gör!"

¹⁵ "Ey Cem, Osmanlı'nın padişahı olmuş olsaydın sana hac nasip olmazdı. Binlerce şükür ki, bu muazzam mutluluk şimdi kısmet oldu."

¹⁶ "Ölmeden önce ölünüz! Sırrını şiar edinip, kefen gibi ihrama girip bu sırta erebilsem ne olur."

¹⁷ "Gönül Kâbe, göz ve kaş kapılarının aynıdır. Kirpikler hacıları, gözyaşı ise zemzemi temsil eder."

6. Alçaklık eyle cânâ kûh-ı ‘Arafâ mânend
Ta çevrile başına lebbeyk diyü ‘âlem ¹⁸
7. Bezm-i Safâyı hoş tut şevk üzre Merve hakkı
Nûş eyle câm-ı vahdet ‘işret demidir ey Cem ¹⁹ (Ali Emîrî, 1331/1913: 11)

Bayatî, Cem’in bu iltifatı karşısında oldukça duygulanmış ve şiiri çok beğendiğini ifade eden şu satırları yazmıştır: “Lâ-cerem münâsebet-i rûhâniyye mülakât-ı cismâniyyeye bâdî düşüp sa‘âdet-i dest-bûslarıyla ser-efrâz oldukda şâhâne tememdüh edindiler. Ben de eytdüm ki, sultânımuñ şi‘rinde ‘âlem belki câm-ı cem olmakla erbâb-ı hâle te‘sîri zâhir ve iki beyt ziyâdesi olduğundan seb‘a-i mu‘allâya mu‘âdil idüğü bâhirdür.” (Ali Emîrî, 1331/1913: 11) Bu satırlarda Bayatî demek istiyor ki: [Şüphesiz, ruhani münasebet, cismani kavuşmaya sebep olup Cem Sultan’ın elini öpmek saadetine eriştiğimde şahane mesrur olup gururlandılar. Ben de dedim ki; sultanımın şiirindeki “âlem” “câm-ı Cem”i yani Cem’in fani vücudunu temsil etmekte, bu durum hâl erbabınca hemen anlaşılmaktadır. İki beyit ziyadesiyle de yedi beyitlik bu gazelin yedi kat göğe muadil olduğu aşikârdır.]

5. Tarihî Bir Tahmisnâme

Osmanlı Müellifleri “Bayatî Şeyh Mahmûd Efendi” maddesinde “... Câm-ı Cem-âyîn nâmında bir târihçe kaleme almıştır ki zamanımız erbâb-ı dânişinden Diyarbekirli Ali Emîrî Efendi tarafından kıymetli hâşiyeler ilâvesiyle neşrine himmet buyurulmakta olan “Nevâdirü’l-eslâf” külliyyâtı meyânında tab‘ olunmuştur” denildikten sonra “Muahharen Şehzâde’nin Avrupa’dan vâlidesine yazdığı mufassal ve târihî bir kasîdesini ilâve ile kasîdeyi tahmis ve hâtîme-i kitâb ittihâz eylemiştir.” (Bursalı, 2000: 29) denilerek Bayatî hazretlerinin *Câm-ı Cem-âyîn*’in hâtîmesinde yazdığı ve üzerinde durduğumuz hasb-i hâl türündeki bu tarihî manzumeye işaret edilmektedir. “Şehzâde Cem hazretlerinin şu nâme-i manzumeleri de ne dîvân-ı ‘âlfilerinde ve ne de hiçbir târih ve mecmû‘ada görülmemiştir. Mü’ellif hazretlerinin böyle nâ-dîde nâ-şinîde ve tarihî bir manzumeyi dahi bize keşf ve irâ‘e ve ithâf etmesi bâ‘is-i tezâ‘uf-ı takdîr ve minnetdârîdir” diyen Ali Emîrî (1331/1913: 49), *Câm-ı Cem-âyîn*’nin hâtîmesindeki bir dipnotta, bu tahmisnâmeye zemin oluşturan kasidenin *Divan-ı Cem*’de bulunmadığına işaret etmekte, “duyulmamış” ve “görülmemiş” tarihî bir şiirin kendilerine ulaşmasına vesile olan Bayatî’yi hayırla yâd etmektedir.

Bayatî, arkadaşı ve dostu olan Cem’in 900/1495’te öldüğünü, hayatta iken yazdığı hasb-i hâl türündeki bazı şiirlerinin annesi valide sultan vasıtasıyla Mısır’da kendisine ulaştığını haber vermektedir. Şair, bu manzum mektuplardan biri olan ve *Cem Divanı*’nda bulunmayan

¹⁸ “Ey sevgili! Arafat dağı gibi alçaklık göster ki insanlar, “lebbeyk” nidalarıyla başına toplansın.”

¹⁹ “Merve hakkı için Safa meclisini şevkle hoş tut. Ey Cem işret demidir, vahdet şarabını zevkle yudumla.”

“Rodos ‘azmini sanma vâlide emr-i ‘acîb ancak / Başa yazu imiş rûz-ı ezel Hak’dan nasîb ancak” matlalı kasideyi ele aldığını, tahmis ederek eserinin hâtimesine yazdığını bildirmektedir.

Cem Sultan tarafından yazılan ve Hasan bin Mahmûd Bayatî tarafından tahmis edilen hasb-i hâl türündeki bu manzume, Ali Emîrî neşrinde “Tahmisnâme-i Manzûm-ı Sultân-ı Cem” başlığı altında sunulmuştur. Öneme binaen ve türünün nadir örneklerinden olduğu için bu manzum mektubun tam metnini, dil içi çevirisi ve notlarla birlikte veriyoruz.

6. “Tahmisnâme-i Manzûm-ı Sultân-ı Cem”²⁰

Müellifler: Hasan Bayatî ve Cem Sultân

Nazım şekli: Tahmis

Nazım türü: Hasb-i hâl (Tahmisnâme)

Bend sayısı: 23

Kafiye, Redif: -a-a-a-a-a; -b-b-b-b-a ... (ek+kelime) “-îb ancak”

Vezin: •———/•———/•———/•———

1

1. Tevekkül eyle eltâf-ı Îlâhî bî-hasîb ancak²¹
2. Bilürler halk ecdâduñ şehinşâh-ı hasîb ancak
3. Du ‘â alur babasına oğul olsa necîb ancak
4. Rodos ‘azmini sanma vâlide emr-i acîb ancak
5. Başa yazu imiş rûz-ı ezel Hak’dan nasîb ancak

(Tevekkül et! Îlâhî lütuflar **o kadar** sonsuzdur. Dedelerinin soylu padişahlar olduğunu, **onca** halk bilir. **En çok** duayı babasına asilzade olan evlat alır.. Ey ana! Rodos’a gitmemi **sadece** şaşılacak bir iş sanma, Allah’ın ezelden yazdığı kaderimdeki nasip **ancak** böyleymiş.)

2

1. Gülistân-ı tevekkülde açıl def‘-i melâl eyle
2. Eliften başla eyü ad kazan kaddüñi dâl eyle

²⁰ Tahmisnâme, Emîrî’nin neşrinden alınmıştır (1331/1913: 52-55) Ali Emîrî, neşrettiği *Câm-ı Cem-âyîn*’nin hâtimesindeki bir dipnotta, bu tahmisnameye zemin oluşturan ve Cem Sultan tarafından yazılan mutavvel şiirin *Divan-ı Cem*’de bulunmadığına işaret etmekte, böyle duyulmamış, görülmemiş tarihî bir şiirin kendilerine ulaşmasına vesile olan Bayatî hazretlerini de hayırla yâd etmektedir: “Şehzâde Cem hazretlerinin şu nâme-i manzumeleri de ne dîvân-ı ‘âflerinde ve ne de hiçbir târîh ve mecmû‘ada görülmemiştir. Mü’ellif hazretlerinin böyle nâ-dîde nâ-şinîde ve tarihî bir manzumeyi dahi bize keşf ve irâ‘e ve ithâf etmesi bâ‘is-i tezâ‘uf-ı takdîr ü minnetdârîdir.” (1331/1913: 49) Cem’in yazdığı ve Bayatî’nin tahmis ettiği yirmi üç beyitlik “ancak” redifli bu mutavvel gazel, Ersoylu (1998) tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı* adlı çalışmada yoktur.

²¹ Hasan bin Mahmûd Bayatî hazretleri “hisâb”ı “hasîb” şekline ifrâğ etmiştir. Bu usûl İran şükerâsından me’hûzdur. İrân şu‘arâsı icâb ettikçe “hicâz”ı “hacîz”, “mecâz”ı “mecîz”, “hicâb”ı “hacîb”, “rikâb”ı “rakîb”, “cilbâb”ı “celbîb” şekline ifrâğ ederler. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin şu nazm-ı ‘âfleri bu kabildendir: Men turâ bidâr kerdem ez-nehîb / Tâ ne-sûzed ân çunân âhî hacîb (Mevlana) (Ali Emîrî, 1331/1913: 50)

3. Sükûn üzre geçin nefsi zebûn u pâ-y-mâl eyle
4. *Senüñ hicrüñ beni lâl itdi sıdk ile halâl eyle*
5. *Bu hasret haşre kaldı idelüm sabr u şekîb ancak*

(Sıkıntılarını at, tevekkül bahçesinde tenezzüh eyle. Eliften başlayarak ilim öğren, iyi ad kazanarak yaşlan. Sakin ol, nefsini güçsüzleştir ve ayak altında ez. Doğrusu senin ayrılığından dilim lâl oldu, hakkını helâl et. Bu hasret, kavuşma ahirete kaldı, **yalnızca** sabır ve tahammül edelim, başka çare yok.)

3

1. Sipâhî gâzîler at ile yat esbâb u raht eyler
2. Yaya bulmazsa çadır sâyebân berg-i dıraht eyler
3. Kimin dünyâ kimin 'ukbâda sâhib- taht ü baht eyler
4. *Kadîmî resmdür şehzâdeler da 'vâ-yı taht eyler*
5. *Gezend-i mülk-i dîn hâşâ ide şahs-ı edîb ancak*

(Sipahi gaziler, at ile zırh, çeşitli giysi ve at takımlarıyla savaşa hazırlık yapar. Piyadeler, çadır bulamazsa ağaç yapraklarını gölgelik yapar. Allah kimini dünya, kimini ise ahirette taht ve baht sahibi yapar. Şehzadelerin taht kavgası eskiden beri süregelir. **Ancak**, edepli bir kişi hâşâ din mülkünü yıkmaya çalışmaz.)

4

1. Tavâfa sa'y iderken hâk-pâyüñla buluşdukda
2. Nazîre dinilen tâze gazel saña sunuldukda
3. Harem'de i'tikâf üzre du'a-güyende oldukda
4. *Varup Hacc eyleyüp el-hamdülillâh Mısır'a geldükde*
5. *Gönül sevdâ-yı hâmeyle idüp fikr-i 'acîb ancak*

(Kâbe'de tavaf esnasında sa'y ederken karşılaştığımızda, tanzir ettiğin (Farsça) gazel sana sunulduğunda, Harem-i Şerif'te, itikâfta duacın olduğum zamanda. Kâbe'ye varıp Hac ziyaretini tamamlayıp tekrar Mısır'a döndüğünde, gönül **yalnız** şair sevdasıyla acayip fikre daldı.)

5

1. Ne şeyhlik da'visin kılduk ne hod tertîb-i bezm itdük
2. Bükülmez nefsi emmâreyle gerçi hayli rezm itdük
3. Hatâdur katl-i nefsi ammâ zarûrî harbe cezm itdük
4. *Sığınup Hakk'a Şâm'un leşkeriyle Rûm'a 'azm itdük*
5. *Varup Engûrî'de olmadı rûzî bir zebîb ancak*

(Ne şeyhlik dava ettik, ne de kendimiz için eğlence meclisleri tertip ettik. Gerçi yenilmesi güç olan nefsi emmareyle hayli zaman savaştık. Nefsi öldürmek hatadır ama mecburen harbe giriştik. Allah'a sığınıp Şam'ın askeriyle birlikte Anadolu'ya hücum ettik. Üzüm şehri Ankara'ya ulaştık **lâkin** oranın bir kuru üzümü bile nasip olmadı.)

6

1. Şeb-i hicrânda rûz-ı vasl umup dil zülfe sarıldı
2. Belâ dâmına düşdi murg-ı zîrek hayli darıldı
3. Ve derde döymemekden pîr-i subhuñ bağı yarıldı
4. *Çü fırsat bolmayup Mısr özleyüp Rodos'a varıldı*
5. *Garazla yazmagın Balyos²² kitâb-ı dil-firîb ancak*

(Ayrılık gecesinde, kavuşma günü ümidiyle gönül saça sarıldı, oysa uyanık kuş bela tuzağına düşmüştü ve çok sıkıntı çekti. ... Mısır'ı özenip de dönmek fırsat olmayınca Rodos'a varıldı. Çünkü Balyos, cazibeli mektubunu **olsa olsa** kötü niyetle yazmıştı.)

7

1. Fünûn-ı hîlede küffârdır şeytân gibi mâhir
2. O kavmüñ mekr ile pürdür vücûdı bâtın u zâhir
3. Müselmân pâk-dildür içi taşı tayyib u tâhir
4. *Bizi Mısr'a salıvirdirmedi alıkodı âhir*
5. *Sıdı 'ahdi Magalmalyestori²³ bi-şekk ü rayb ancak*

(Kâfirler, hile ilminde şeytan gibi mahirdir. Küffarın içi dışı bütün vücudu hileyle doludur. Müslüman ise temiz kalplidir, içi temiz dışı güzel kokuludur. Magalmalyestori, **hemen** şeksiz şüphesiz anlaşmayı bozdu ve bizi Mısır'a göndermeyip Rodos'ta alıkoydu.)

8

1. Bu takdîr-i İlahîdür galat tedbîrden sanma
2. 'Adû-yı dîn yalancıdır anuñ 'ahdine inanma
3. Çeñe çalsa sakın bâzârda dellâl aldanma
4. *Belâya mübtelâ olduk Rodos'uñ hilesin añma*
5. *Bu derde çâre bulmaz İsevî'den biñ tabîb ancak*

(Yanlış tedbir sanma, bu takdîr-i İlahîdir. Din düşmanı yalancıdır, sözüne inanma. Pazarda çene çalan dellalın sözüne sakın aldanma. Rodos'un hilesini hiç sorma, belaya müptela olduk. Öyle bir derde düştük ki bin İsevî doktor da bu derde **asla** çare bulamaz.)

9

1. Stânbul'dan kaçındı Mısr ile izhâr-ı bagy itdi
2. Frengî²⁴ aldadı sözin kabûl ü kâh-ı nehy itdi
3. Siñitdi kâ'inâtı dürlü dürlü fikr u re'y itdi
4. *Françe²⁵ olıcak tâlib anuñ def'ine sa'y itdi*
5. *Yapıldı yedi kat barkla Polyâ'ya²⁶ karîb ancak*

²² (İtalyanca) küçük elçilere ve büyük şebenderlere itlak olunmuş bir metruk unvandır. (*Lugat-ı EbuZZiya*) "Sözlükler" (E.T. 14.05.2017)

²³ *Câm-ı Cem-âyîn*'de bu zatın, devrin Rodos adası hâkimi olduğu yazılıdır.

²⁴ Frengî: Anglosakson, Cermen veya Latin ırklarının birinden olan kimse. (TDK: Güncel Türkçe Sözlük) "Sözlükler" (E.T. 14.05.2017)

²⁵ Frenc: (Efrenç) Osmanlıların Avrupalılara, özellikle Fransızlara verdikleri ad. (TDK: Güncel Türkçe Sözlük) "Sözlükler" (E.T. 14.05.2017)

(İstanbul'dan çekindi Mısır'da isyanını izhar etti. Avrupalılar onu aldattı. O da onların sözünü kabul etti ve kendini hükümsüz sultan ilan etti. Türlü görüş ve tedbirlerle dünyayı etkiledi. Fransa isteyince kabul etmedi ve ona mani olmaya çalıştı **ama** Apolya yakınlarında kendisine yedi kat sağlam bir zindan inşa edildi.)

10

1. Düşüp 'ummân-ı fikre kendüden hayrân olup geçdük
2. Gehî çıkdük göğe gehî yedi kat yerlere geçdük
3. Derimiz kaşyu kaşyu san yüzdük kefen biçdük
4. *Girüp kalyona gitdük fuçıdan kokmuş sular içdük*
5. *Gıdamız beksimat²⁷ zeytûn ile kasbu'l-habîb ancak*

(Düşünce okyanusuna dalıp hayran olarak kendimizden geçtik. Bazen göğe çıkıp bazen yedi kat yerin dibine indik. Derimizi kaşıya kaşıya sanki yüzdük ve ondan kefen biçtik. Kalyona binip gittik, fıçından kokmuş suları içmek zorunda kaldık. Gıdamız ise **yalnızca** kurumuş ekmeğe, zeytin ve hurma idi.)

11

1. Deñizden kıyı görünmez kalup deryâda rûz u şeb
2. Bizi san ol zamânda mâlik-i bahr itmiş idi Rab
3. Ağır çirkin kokular bir yaña bir yaña tâb-ı teb
4. *Nehengâsâ denizler keş salup keş giçer idük hep*
5. *Serinde sarılı evren gibi idi her ip ancak*

(Gece gündüz kıyı görünmeyen denizde kaldık. Allah, o zaman sanki bizi denizin sahibi yapmıştı. Bir yanda ağır pis kokular, bir yanda sıtma hastalığının ateşi. Denizler timsah gibi köpürmekte, biz de kalyonla köpükten geçmekteydik. **Lâkin** kalyonun başında sarılı her ip büyük bir yılanı benziyordu.)

12

1. Perişân hâtırı fikr ile sanma devşirüp dirdük
2. 'Înân-ı ihtiyârı çıkarup elden yele virdük
3. Tehâlûkle kopup fırtınalar gark olmağa irdük
4. *Karaya irdi kalyon taşra çıkdük kulleğe girdük*
5. *Ölüme râzı olduk sakladı Hayy-ı Mucîb ancak*

(Darmadağın olmuş zihnimizi mantıkla topladığımızı sanma. İrade dizginini elden bırakıp yele verdik. Felaketle büyük fırtınalara yakalanıp gark olayazdık. Kalyon karaya ulaşıncı dışarı çıktık ve kuleğe girdik. Ölüme razıydık **ama** Hayy-ı Mucîb olan Allah bizi korudu.)

²⁶ Apolya: Beyne'l-'avâm "poy" nâmıyla ma'rûftur. İtalya'nın taksîmât-ı kadîmesinden olup Bari, Oterante ve Yazilikate eyâletlerinin arâzisini câmi' idi. Apolya'nın ahâlî-i kadîmesi Osk (Osques) cinsinden olup muahharan Arkadya Yunânîleri oraları zabt ve iskân etmişler idi. (Kâmûsu'l-A'lâm) "Sözlükler" (E.T. 14.05.2017)

²⁷ Paksimadi (Yunanca)'den dilimize peksimet olarak geçmiş, "kurutulmuş, uzun süre dayanabilen ekmeğe" anlamında Rumca bir kelime. "Sözlükler" (E.T. 14.05.2017)

13

1. Aşağıda karanlık idi zindân çâh-ı Babil'den
2. Mu'allak ortalıkda künc-i mihnet çün çeh-i payzen
3. Kafes içre sıkıldı tâ'ir-i cân kaçınup tenden
4. *Kalup pejmürde kaç yıl Papaya teslîm idüp düşmen*
5. *Alup gitdi bizi serhenk-i erbâb-ı Salîb ancak*

(Zindanın aşağısı Babil kuyusundan daha karanlıktı. Sıkıntı köşesi, esir kuyusu gibi ortalıkta duruyordu. Can kuşu tenden kaçıp kafes içinde sıkışıp kalmıştı. Düşman beni Papaya teslim edip kaç yıl perişan vaziyette orada kaldım. Haçlı ordusunun bekçisi geldi ve bizi **güçlkle** kaçırdı.)

14

1. Olup mu'tâd cism-i nâ-tüvân berr ile bahr ile
2. Gehî zindânda habs ile gehî âsîb-i dehr ile
3. İçilse câm-ı Cem san sunulurdu tolu zehr ile
4. *Bedon²⁸ semtine satmak istedi rîm Papa kahr ile*
5. *Ki tahsîl idine İslâm'dan mâl u kesîb ancak*

(Kara ve denizde yaşamaya alışmakla beraber, bazen zindanda hapse, bazen dünya musibetlerine katlanamayan bedenim güçsüz düştü. Cem'in kadehinden bile içilse sanki zehir dolusu içilirdi. Roma Papası, beni zorla Budapeşte semtine satmak istedi. Ki böylece Müslümanlardan **onca** mal ve kazanç elde edebilsin.)

15

1. Bilür müstakbeli Hak şerh olındı hâl ile mâzî
2. Ne rütbe fitne-cûluk eylediler itdüm a'râzî
3. Melekler şâhidümdür Hak te'âlâ olıcak kâzî
4. *Sakındum dîn-i İslâm'ı ve asla olmadum râzî*
5. *İder mi ehl-i Hak kasdın hredmend-i lebib ancak*

(Mazi ve hâl şerh olundu, müstakbeli ise ancak Allah bilir. Ne kadar fitneci olduklarını tesadüfen öğrendim. Allah hâkim olunca melekler şâhidimdir. İslâm dinini korumak için fitneciliğe asla razı olmadım. **O kadar** zeki anlayışlı olan, hak ehline hiç kast eder mi?)

16

1. Bu şerri nâgehân Hallâk-ı bîçûn hayra döndürdi
2. Papanın âteş-i Nemrûdını Hak fevri söndürdü
3. Halîl'i hürmeti gamgîn dili bir dem sevindürdi
4. *Françe elçi saldı isteyüp mektûb gönderdi*

²⁸ Bedon: Avusturya ve Macaristan memâlikinden Peşte şehri mukabilinde ve Tuna nehri üzerinde kal'ası meşhûr bir şehirdir. Burası mukaddemâ Devlet-i Aliyyeniñ bir eyâlet merkezi idi. (1096/1684) tarihinde Rusya, Almanya, Leh ve Venedik devletleri bi'l-ittifâk Devlet-i Aliyye'niñ üzerine hücum ve Peşte ve Ak Kilise ve Aç kal'alarını istilâ ettikten soñra Bedon kal'asını dahi dört ay muhâsara ettiler. Ve bu dört ay zarfında yüz biñ kişiden ziyâde telefât verdikleri hâlde zabtına muvaffak olamadılar. Avrupalılar Bud demekteler. İki bir şehir i'tibâr olunduğu hâlde Budapeşte derler. (Tarih ve Cografya Lugati بون maddesi. Sayfa: 79) "Sözlükler" (E.T. 14.05.2017)

5. *Hedâyâ-yı güzînle bâd-pây-ı zer-rekîb*²⁹ ancak

(Ansızın, bu şerri Allah hayra tebdil etti. Hak yağmuru papanın Nemrut ateşini söndürdü. Dostu hürmetine gamlı gönlü bir an sevindirdi. Fransızlar beni almak için mektup gönderdi, elçi salıp öyle seçkin hediyeler ve tam teçhizatlı bir at takımı gönderdi.)

17

1. Düşüp fitne araya oldı hâ' il iki cânibden
2. Cihâmı kapladı gavgâ-yı hâ' il iki cânibden
3. Kopup ceng oldı lâzım def'-i sâ' il iki cânibden
4. *Sözine rîm Papa olmadı kâ' il iki cânibden*
5. *Alaylar düzdiler oğraş için hâl-i garîb ancak*

(İki taraftan fitne düşüp araya perde oldu. İki tarafın korkunç kavgası dünyayı sardı. Saldırganı def etmek için iki taraf arasında cenk oldu. Roma papası frengin isteğine iki yönden rıza göstermedi. Taraflar, şaşılacak hâlde **yalnızca** savaş için alaylar hazırladılar.)

18

1. Papanın leşkери san kim felâket bahrine daldı
2. Kenâra çıkmayıp girdâb-ı gamda çalkanup kaldı
3. Kaçanı kaçırın yer yer kovup ardınca at saldı
4. *Sıyup Papayı harb ile Françe hem bizi aldı*
5. *Gehî izhâr-ı lutf itdi gehî viridi nehîb ancak*

(Papanın askeri sanki felaket denizine düştü. Sahile çıkamayıp gam girdabında boğuldular. Kimi kaçtı, kaçanı at salıp kovaladılar. Fransız ordusu hem Papa'nın ordusunu kırdı hem bizi kurtardı. Lakin o bazen lütfunu izhar etti, bazen korku saldı.)

19

1. Bu yolda feyz-i Hakk'la peyrev-i hayl-ı havâs olduk
2. Hulûs ile çalışdık hayr-hâh-ı 'âm u hâs olduk
3. Dîl u cânla tıfil-i râh-ı ehl-i ihtisâs olduk
4. *Şol oğraş bozdu Papa hîlesin biz de halâs olduk*
5. *Erişdi 'avn-i Sübhânî nümâyân oldı şîb ancak*

(Bu yolda Allah'ın lütfuyla havas zümresinin peşinden gittik. Umumî, hususî herkesin hayrı için ihlasla hizmet ettik. Can u gönülden bilgiler yolunun talebesi olduk. Şu savaş Papa'nın hilesini bozdu, biz de kurtulduk. Allah'ın yardımı ulaştı, ancak iniş aşikâr oldu.)

20

²⁹ “Şehzâde Cem hazretleri dahi İrân şu'arâsına ittibâ'en “rikâb”ı “rekîb” şekline ifrâğ etmişler. Sa'dî-i Şîrâzî hazretlerini şu beyti dahi bu kabıldendir:

Refî vü sad hezâr dil-i dost der-rekîb

Ey cân-ı ehl-i dil ki tuvâned zi-tû şekîb” (Sa'dî-i Şîrâzî)

(Ve yüz bin dostun gönlü senin üzenğinde sana bağlı olarak yürüdün. Ey gönül ehlini kendine bağlayan, kim sana tahammül edebilir ki?)

1. Kurutdı boğazı sevdâ-yı fikr-i hâm hazm olmaz
2. Mümessek sükkerî fıstık ile bâdâm hazm olmaz
3. Yenilse nûş-ı dârû zehr olur nâ-kâm hazm olmaz
4. *Yeme içme firâvândur gam-ı eyyâm hazm olmaz*
5. *Tolu nâz ile ni 'metdür firâz ile nişib ancak*

(Ham fikrin sevdası boğazı kuruttu, hazm olmaz. Misk kokulu şekerli fıstık ile badem, hazm olmaz. İlaç, yanlışlıkla yenilse zehir gibi acı olur, hazm olmaz. Yeme içme boldur ama eyyam vaktinin sıkıntısı, hazm olmaz. Dolu (kadeh) sevgilinin işvesiyle nimettir, işvesiz, **olsa olsa** iniş ve yokuştur.)

21

1. Nasîb u kismete hep râzıyuz Allah sunmakla
2. İrişür gaybdan her lahza sâl u mâh sunmakla
3. Dün ü gün eksik olmaz her geh u bî-gâh sunmakla
4. *Gıdamız şehd ise zakkûm olur bed-hâh sunmakla*
5. *Ağız acılığın def' eylemez ayvâ vü sib ancak*

(Allah'ın verdiği nasip ve kismete hep razıyız. Allah, ay ve yılı sunmakla her anı yokluktan varlığa çıkarır. Sıralı sırasız daima gece gündüz eksiksiz devam eder. Kötülük isteyen sunarsa bal olan gıdamız zakkum olur. Ağız acılığını ayva ve elma **asla** ortadan kaldırmaz.)

22

1. Karındaşımla ummañ 'ahd ile peymân ola rûzî
2. Gönül Hak'dan diler gerçi ser ü sâ mân ola rûzî
3. Muhâl-ı 'akldur derdimize dermân ola rûzî
4. *Du 'â idüñ bize ey dostlar imân ola rûzî*
5. *Tahammül müşkil oldı 'âşika 'âlem rakîb ancak*

(Kardeşimle barış ve anlaşmanın nasip olacağını düşünmeyiniz. Gerçi gönül, Allah'tan makam ve zenginlik de ister. Derdimize dermanın nasip olması aklen imkânsız görünmektedir. Ey dostlar! Bize dua edin de Allah iman nasip etsin. Aşığa bütün dünya **ancak** rakiptir, buna dayanmak ise çok güçtür.)

23

1. Gözüm yaşın Hudâ bahr-ı belâda reşk-i dür kılsun
2. Anı tesbîh idüp evrâd okuyanları hür kılsun
3. "Bayatî" âl-i 'Osmân' uñ sonın Allah gür kılsun
4. *"Cem" iñ câm-ı vücûdın Hak mey-i 'adl ile pür kılsun*
5. *Sunulsun nukl-i gufrân bezmi bolsun zeyn ü zîb ancak*

(Allah, gözümün yaşını belâ denizinde inci yapsın. O incilerden tespih yapıp onunla evradını okuyanları, zikir çekenleri özgürlüğe kavuştursun. Ey Bayatî! Allah, Osmanlıların sonunu gür,

kuvvetli, payidar etsin. Allah, Cem'in vücut kadehini adalet şarabıyla doldursun. Bağışlanma mezesinin sunulduğu meclis, **olabildiği kadar** süslü ve görkemli olsun.)

7.Tahmîsnâme'nin Dil ve Anlatım Özellikleri

Ruhen imtizaç etmiş olan iki şairin kaleminden çıkan ve güzel bir manzum mektup örneği olan hasb-i hâl türündeki bu Tahmîsnâme, hem yek-âheng hem yek-âvâzdır. Şiirin başından sonuna kadar hem söyleyiş hem de konu bütünlüğü dikkat çekmektedir. Her iki şairin de dile hâkim, Cem'in üslûbunun ise daha sağlam olduğunu söylemek mümkündür. Arapça, Farsça, eski Türkçe kelimeler ve Farsça tamlamalarla, hatta İtalyanca “balyos, kalyon”, Rumca “peksimet, fıç” gibi batı kökenli kelimelerle şiirin dili oldukça zenginleştirilmiştir. Anlatım ise içten ve samimidir. Özellikle Cem'in beyitlerinden tespit ettiğimiz, “Bol-: olmak (6/4, 23/5); oğraş: savaş (17/5, 19/4); sı-: kırmak, bozmak, yenmek (7/5, 18/4); şol: bu, şu (19/4) tolu: sağrak, kadeh (14/3, 20/5); yazmagın: yazmakla (6/5) gibi eski Türkçe ek ve kelimeler, salıvir-, alıko- gibi birleşik kelimeler; “balyos: İt. Elçi (6/5), beksimat: Rum. Peksimet (10/5) fuç: Rum. Fıç (10/4) kalyon: İt. Büyük savaş gemisi (12/4, 10/4) gibi Batı kökenli kelimeler; Bedon, Françe (3), İsevî, Magalmalyestori, Papa (8), Polya, Rodos (2)” gibi Avrupaî kişi ve yer adları, bu dil zenginliğini gösteren orijinal örneklerdir. Şair dolaştığı mekânı, geçirdiği zamanı, kişi ve yer adlarını, yaşadıklarını periyodik olarak realist bir biçimde beyitlere yansıtmış ve bunu tahkiye yöntemiyle ve canlı tasvirlerle dile getirmiştir. Şiir, Cem Sultan'ın Anadolu, Mısır, Hicaz bölgesi, Rodos ve Avrupa'da geçen çalkantılı hayatından izler taşır. Mesela kullandığı Kâbe, Safa, Merve, Tavaf gibi kelimeler Hac seyahatini yansıtırken, Engûrî (Ankara)³⁰ kelimesiyle birlikte kullandığı “zebîb” bu bölgede yetişen üzümü ve dolayısıyla Ankara'nın 15. Yüzyıldaki eski ismini çağrıştırır. Rodos'ta Magalmalyestori, İtalya'da Papa, Fransa'da Françe şairin dilinden düşürmediği önemli isimlerdendir. Şiir, Cem'in Akdeniz'de kalyonla yaptığı deniz seyahatinden heyecanlı sahneleri, Roma Papası ile Fransızların karşılıklı düellosundan savaş sahnelerini, yaşanan onca entrikayı konu almaktadır. Bayatî, aynı vezin, kafiye ve tonda her beyte üçer mısra eklemek suretiyle şiiri tahmis etmiştir. Bu yönüyle, bir solukta okunabilecek selîs ve bedî bir şiirdir, diyebiliriz. Aruz vezniyle yazılan şiirin redifi “**ancak**” kelimesidir. Bu kelime “ancak” anlamından başka *onca, o kadar, öyle, yalnızca, olsa olsa, daha çok, güçlülükle, ama, hemen, asla...* gibi anlamlarıyla birlikte îcâzlı kullanılmış olup şair(ler), bir kelimeyle birden çok anlamı ifade etme kabiliyetini gösterebilmiştir. Şiirin sadece birinci bendindeki beş “ancak” kelimesinin beş farklı anlama gelebilecek şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. “Tevekkül et! İlâhî lütuflar **ancak (o kadar)** sonsuzdur. Dedelerinin soylu

³⁰ Lügatte Ankara (Engûrî) şehrinin meyvelerinin çok güzel olduğu ifade edilmiştir. انقره : Ankara yahud Engûrî şehri: ...Burada her türlü mahsûlât yetiştiği gibi meyvesi dahi pek güzel olur...” (Tarih ve Cografya Lugati انقره maddesi. Sayfa: 280) “Sözlükler” (E.T. 14.05.2017)

padişahlar olduğunu, **ancak** (**onca**) halk bilir. Babasına asilzade olan evlat, **ancak** (**en çok**) dua alır. Ey ana! Rodos'a gitmemi **ancak** (**sadece**) şaşılacak bir iş sanma, Allah'ın ezelden yazdığı kaderimdeki nasip **ancak** (**ancak**) böyleymiş."

Sonuç

Bu çalışmada, Cem Sultan'ın Türkçe divanında bulunmayan ve onun hayatına dair önemli bilgiler sunan biri yedi beyitlik nazire gazel, diğeri yirmi üç beyitlik "Hasb-i hâl" türünde kaside olmak üzere iki şiiri incelenmiştir. Bu şiirlerden nazire olan ilk şiir, *Câm-ı Cem-âyîn*'in dibacesinde, diğeri ise aynı eserin hâtimesinde yer almaktadır. Şehzâde Cem'in;

*"Her çend âdemî zâd olmaz cihânda bî-gam
Gam soñu şâdlıkdur ey dil darılma epsem"*

matlı gazelinin, Bayatî'nin

*"Dârem dilî çi sân dil memlû zi-mihnet ü gam
Ârî zi-gam tehî nîst yek lahza nesl-i âdem"*

matlı beş beyitlik Farsça gazeline Türkçe yazılmış bir nazire olduğunu tespit ettik. Bayatî'nin Farsça gazelinin tercümesiyle ve Cem'in ona yazdığı Türkçe gazeli dil içi çevirileriyle birlikte sunduk. Cem ile Bayatî arasındaki sıkı arkadaşlığın Kâbe'de başladığını ve çok kısa sürdüğünü, aralarındaki gıyabî dostluğun ise ömür boyu devam ettiğini bu eseri incelemek suretiyle ortaya koyduk. Bu dostluk neticesinde ilk Osmanlı silsile-nâmesi olan *Câm-ı Cem-âyîn* gibi önemli bir eserin Kâbe'de yazıldığını, Mısır'da tekmi edildiğini, bu asıl nüshadan istinsah edilen bir kopyasının Yanya'nın Delvine kazasında Ali Emîrî'nin eline geçtiğini, Emîrî'nin haşiyeleriyle İstanbul'da eski harflerle neşredildiğini hatırlattık. Ayrıca *Dîvân-ı Cem*'de yer almayan ve tamamı Bayatî tarafından tahmis edilen bir şiirin Ali Emîrî neşrindeki metnini, dil içi çeviri ve notlarla birlikte verdik.

İncelememize konu olan yirmi üç bentli şiirin konusu, bedenleri ayrı ruhları hem-hâl olmuş iki samimi dostun şairane hasb-i hâlidir. Cem'in gezdiği yerler, geçirdiği sıkıntılı zamanlar, kişi ve yer adları, yaşadığı olaylar, gördüğü entrika ve düzenbazlıklar, periyodik ve realist olarak şiire yansımıştır. Samimi dost Bayatî ise, Mısır'da eline geçen bu kasideyi, aynı duygular ve tonda, tahkiye üslûbuyla tahmis etmiştir. Şiir, Cem Sultan'ın Anadolu, Mısır, Hicaz bölgesi, Rodos ve Avrupa'da geçen çalkantılı hayatından izler taşıyan tarihî manzum bir mektup olduğu için türünün nadir ve orijinal örneklerindedir. Sade bir dil ve samimi bir üslûpla kaleme alınan bu eser, hem dönemindeki hadiselerle ışık tutmakta hem de tarihten ders çıkarmak isteyenlere ibretlik dersler sunmaktadır. Bilindiği gibi Fatih Sultan Mehmet'in şehzâdesi olan ve

sonunda zehirlenerek öldürülen Cem Sultan, ancak otuz altı yıl yaşayabilmiştir. Bayatî, *Câm-ı Cem-âyîn*'in dibâcesinde Cem'in ölümüne tarih düşürmüştür. "Cem câmını sımışdı rîm Papa hâ'in-i şûm / Olmuşdı şehd-i ömri zehr-i ecelle zakkûm" ve "inne eksere'z-zann" (Sıkıntının çoğu vehim ve zandır) ifadelerindeki "zakkum" ve "zann" kelimesinde "zı" harfinin ebced karşılığı, (900/1495) olup Cem Sultan'ın ölüm tarihine tekabül etmektedir.

Özellikle, incelememize konu olan "hasb-i hâl"den de anlaşılacağı üzere Şehzâde Cem, Roma, Fransa, Avusturya-Macaristan gibi batılı devletlerin Osmanlıya karşı koz olarak kullanmak istemesine karşılık asla bu ihanetin içinde olmamış, her fırsatta dinine, milletine, vatanına ve değerlerine bağlılığını ifade etmiş, canı pahasına da olsa inançlarından asla vaz geçmemiştir. "Allah, Cem'in vücut kadehini adalet şarabıyla doldursun. Bağışlanma mezesinin sunulduğu meclis ise, olabildiğince süslü ve görkemli olsun." Anlamına gelebilecek dua beytiyle mektubunu sonlandırmış ve annesine gönderdiği bu satırlar belki de onun son sözleri olmuştur. Bu eser, hem Cem Sultan'ın hayatına dair önemli bilgiler hem içerisinde Cem'in divanında olmayan iki şiir bulunması hem de Sultan II. Bâyezit'ten önceki Türk ve Osmanlı soyunu Gün Han soyundan Hz. Nûh ve Hz. Âdem'e dayandıran bir silsile-nâme olması yönünden oldukça önemli, tarihî bir risâledir.

Kaynaklar

- Ali Emîrî (1330/1912). *Külliyât-ı Eş'âr-ı Emîrî'den Cevâhirü'l-Mülûk*. İstanbul: Matba'a-i Kader.
- Ali Emîrî, (1319/1902). *Cevâhirü'l-Mülûk Mukaddimesi*. İstanbul: Asır Matbaası.
- Bayatî, Hasan b. Mahmûd (1331/1913). *Câm-ı Cem-âyîn* (Neşreden: Ali Emîrî). İstanbul.
- Bayatî, Hasan b. Mahmûd (1949). *Câm-ı Cem-âyîn* (Sadeleştiren: Kırzioğlu, F.), *Osmanlı Tarihleri I*, s. 371-403. İstanbul.
- BAYRAM, Y. (2008). *Amasya'ya Vâlî Osmanlıya Pâdişâh Bir Şâir Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî (Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Divanının Tenkidli Metni)*. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları.
- Bursalı, Mehmed Tâhir (2000), *Osmanlı Müellifleri* (Hazırlayanlar: Tatçı, Mustafa; Kurnaz Cemal, C. III, s.29. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- ERSOYLU, İ. H. (1998). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. Ankara: TDK Yayınları 543.
- Gıyaseddin Nakkaş (2013). *Hutay Sefaretnâmesi* (Haz. Mutlu, B.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KAÇALIN, M. S. (2011). *Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KADIOĞLU, İ. vd. (2013). *Ali Emîrî Efendi, Cevâhirü'l-Mülûk*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayını.
- KADIOĞLU, İ. (2014), *Ali Emîrî Efend,i Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- KALPAKLI, M. (1999). *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lütfi Paşa (1982). *Asafnâme* (Haz. Uğur, A.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

ÖZCAN, A. (1993). *Câm-ı Cem-Âyîn. DİA*, C. 07, s. 43, İstanbul.

SARAÇ, M.A. Y. (2012). *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

İnternet Kaynakları

“Biyografi” (E.T. 05.2017) <http://www.biyografya.com/biyografi/2050>

“Cem Sultan’ın Ölümü” (ET, 05.2017) <http://tarihvedenedeniyet.org/2009/12/cem-sultanin-olumu.html>

“Hasan bin Mahmud el-Bayatî” (ET, 05.2017) <https://www.turkcebilgi.com/>

“Sözlükler” (ET, 05.2017) <http://tdk.org.tr/sözlükler> ; <http://www.lexiqamus.com/>